

Sted-(t)-hed

– om at være et sted, at være et sted i et landskab

JØRN ERSLEV ANDERSEN

Ich erzähle nunmehr die Geschichte des Zarathustra. Die Grundkonzeption des Werks, der Ewige-Wiederkunfts-Gedanke, die höchste Formel der Bejahung, die überhaupt erreicht werden kann –, gehört in den August des Jahres 1881: er ist auf ein Blatt hingeworfen, mit der Unterschrift: “6000 Fuß jenseits von Mensch und Zeit”. Ich ging an jenem Tage am See von Silvaplana durch die Wälder; bei einem mächtigen pyramidal aufgetürmten Block unweit Surlei machte ich halt. Da kam mir dieser Gedanke.

Fr. Nietzsche, *Ecce Homo*

Engang i begyndelsen af firserne tog min gode ven og kollega Per Stounbjerg og jeg med toget gennem Tyskland og Alperne til Haus Salecina i bjerglandskabet ved Maloja i Schweiz tæt på den italienske grænse. Ærindet var at deltage i et seminar om utopiernes mestertænkner Ernst Bloch, som vi lige havde udgivet en bog om (*Ernst Bloch – en introduktion*, Århus 1982). Området har ganske mange kultur-, litteratur- og idéhistoriske steder, der forbinder fx en drøvtyggende ko eller en pyramidal klippeblok med nogle af det 20. århundredes mest indflydelsesrige og vanskeligst håndterbare filosoffer (Adorno og Nietzsche) og deres *topoi*. En dyb fascination heraf udmøntede sig i et rejsebrev,¹ hvori jeg forsøgte at væve alt dette, alle de faktiske steder og begivenheder, sammen til en lille historie om et homerisk-hikkende latteranfald midt i filosofiens helt og aldeles konkrete, humorforladte og håndfaste topografi:

Sils-Maria den 6. august 1983

Kære ...

I disse dage deltager jeg i det 6. Ernst Bloch-Treffen i Haus Salecina, Schweiz. Har været her i seks dage nu. Bor i en slags Zwischenwelt – i den socialistiske stiftelse Haus Salecina, stiftet i 1971 af bl.a. den nu 72-årige gamle arbejderkæmper Theo Pinkus – ved det sidste af de rigtig gamle schweiziske pas, uden moderne tunnel. Et pas for Liebhabere, som det hedder. Midt i et kulturelt grænseområde i to tusinde meters højde. Umiddelbart mod sydvest, efter et fald på lidt under fem hundrede meter ned ad serpentiner-vejen: den gamle, fattige italiensk-schweiziske Bergell-egn. Et par kilometer mod nordøst: et af Europas ældste og mest agtværdige kur- og turiststeder, besøgt og berømmet af tyske og amerikanske velhavere, samt af navne fra det europæiske kulturliv, Adorno, Marcuse, Cocteau m.fl.: Engadin med Silser See, Silvaplana og Sils-Maria, hvor Nietzsches tilbragte en stor del af sin tid i årene 1881–1888.

Det er lørdag eftermiddag. Skal diskutere nogle indlæg om Ernst Bloch til TeKla sammen med Per Stounbjerg og Bo (“Bosse”) Svensson. Vi tager til Sils-Maria, ca. ti minutters kørsel fra Haus Salecina i Maloja, i retning mod Sct. Moritz. Vi håber at finde en bar eller en café, hvor vi kan diskutere i fred og ro over en café espresso og en Grappa. Parkerer Bos bil midt i Sils-Maria og bliver enige om at besøge Nietzsche-Haus. Huset, som nu er en slags Nietzsche-museum og hvori Nietzsche boede mens han opholdt sig i Sils-Maria. Her skrev han flere af sine mest berømte værker, først og fremmest, under indtryk af floderne, bækkene, de dramatiske bjerge, ensomheden, hævedheden over resten af verden, *Also sprach Zarathustra*. Huset ligger midt i Sils-Maria, lidt tilbagetrukket fra gaden, klos op og ned af et stort hotel. Man kan følge gaden nogle få skridt ned til et lille torv og dér dreje til højre, forbi den wienske

Café Schultze og Hotel Alpenrose, hvor Nietzsche plejede at spise. Følger man vejen kommer man ud på en lille halvø, som halvcirkler sig skråt ud i Silser See. Her promenerede Nietzsche på dét, der nu kaldes for Nietzsche-stien, når han skulle lade kroppen op med produktiv energi, eller når han skulle af med de ophedede, heftige og hovedpinefremkaldende tanker og fantasier, når han skulle væk fra bøgerne og stemmerne i arbejdsværelset. Rytget går – ifølge en anden deltager på Ernst Bloch-seminaret, Leo Bartonek, som ikke er med i dag fordi han valgte fascineret at følge en tres-årig Cousteau-dykkers (vellykkede, viste det sig) forsøg på at finde seminar-deltager Manfreds briller på elleve meters dybde i en bjergsø – at en tysk skuespiller, som for ca. femten-tyve år siden inkarnerede den nye mand, Anthony Perkins-typen, i en hel del tyske biograf- og tv-film, nu er dukket op her i Sils-Maria. Noget mere korpulent end dengang, i lokalt loden-dress og med nyt arbejde: reciterende udvalgte afsnit fra *Also sprach Zarathustra* fører han dagligt en undrende og andægtigt lyttende skare af betalende turister en tur langs Nietzsche-stien. Ud på den nåletræs-bevoksede og boomerang-formede halvø og tilbage igen.

Vi tager en tur gennem Nietzsche-Haus. En kapel-agtig stemning hersker i udstillingsrummene. Sagte bevæger man sig rundt i de små udstillingsrum, hvisker over montrene i spændt iagttagelse af sjældenhederne, som her for et øjeblik befinder sig inden for blikkets begærlige og sensations-anspændte rækkevidde: førsteudgaver, fotos fra dengang, tekstuddrag, originale manuskripter, realoplysninger, udvalgte citater mv.. Med klerikal beundring kaster man et blik ind i det usædvanligt spartanske værelse, hvori Nietzsche skrev nogle af sine mest højspændte og kendteste tekster.

Bo og jeg er færdige med rundturen. Har ironiseret passende over dette åndslivets *mento mori* og har med fornøjelse læst det berømte Adorno-citat om den umælende ko, “Aus einer Entfehrnung eine Kuh...”, skrevet her på egnen og ophængt på en af gangene. Står inde i det lille værelse lige ved indgangen. Her kan man købe postkort, Nietzsche-bøger, brochurer, faksimiler af Ni-

etzsche-visitkort og andre filosofiske souvenirs. Midt i rummet, på en gammel stol, ved et lille bord med mørk dug på, sidder en kustode og iagttager, at alt går ordentligt til, at man kun skriver sit navn i gæstebogen og ikke andet, sørger for salget af de udstillede, masseproducerede feticher, tager imod bidrag til vedligeholdelsen af Nietzsche-Haus (John F. Kennedy har bidraget): en ældre kvinde i et kustodegråt, uniformslignende kjolesæt med jakke. Stramt ansigt, værdigt kontrollerende det sakrale tempel, at det ikke udsættes for forstyrrelser eller lignende. Ude fra gangen dunderer en rungende latter pludselig ind til os efterfulgt af en hikkende kalden på Bo og mig. Vi går derud. Per står, indhyllt i latterkramper, og peger på en planche. Vi kaster et blik på den. Midt på den en tekst, der fortæller, at man til venstre, afmærket med kryds på et detaljeret kort, kan finde det sted, hvor Nietzsche kom på sine “Gedanken der ewigen Wiederkunft”. Til højre ser man et foto af den pyramidale klippeblok ved “Silverplanersee bei Surlej” hvor det skete. Vi supplerer spontant Pers latter og ryster vantro på hovedet af denne åndsarvens platte punktighed. Går tilbage til rummet med kustoden for at betale for vore postkort. Med et meget mørkt blik bag sine sirlige briller spørger hun, hvad der egentlig var så morsomt der ude på gangen. Vi bliver lidt undselige. Bo prøver at forklare. Pludselig krakelerer hendes stramme ansigtsmaske i et forsorent grin. “Ja, det er jo heller ikke mig, der har hængt det op,” siger hun så. Måske er latteren en for sjælden gæst i Nietzsche-Haus i Sils-Maria. ...

I. Bjergfilosofi

Zarathustra indleder sin karriere som orakel for distancens patos og den evige genkomst af det samme på nye måder ved som trediveårig at trække sig tilbage til bjergene, som han efter en ti-årig meditationspause bevæger sig ned fra igen

for i sin stærkt svulstige og helt særegne fin-de-siècle-kitschede stil at forkynde sine budskaber for de fornemme på afstand af pøbelen. Sammenhængen mellem idéundfangelse, pyramidal blok og bjergfilosofi er, må man nok indrømme, derfor ikke nødven-

Den pyramidale blok ved “Silverplanersee bei Surlej”, hvor Nietzsche kom på sine tanker om den evige genkomst.

digvis *udelukkende* til at dø af grin over. Den er faktisk også et ganske godt billede på en bestemt måde at forbinde sted, landskab og refleksion på. Næmlig i den form for tænkende alliance mellem digtning og filosofi, der finder sted fra og med, ja, fra og med hvad? Lad mig forsigtigt og helt uforbindende foreslå fx:

- Friedrich Hölderlins lancering i 1800 af den oldgræske digter Pindar som det modernes mesterdiger par excellence
- Novalis' monolog
- William Wordsworths stedbevidste, poetiske transformationer ca. 1800 af alpepas, broer og dale til noget øje og øre halvt har skabt og halvt har sanset
- Friedrich Nietzsche og Walter Paters relanceringer af præsokratiske uregelmigheder gennem Winckelmann
- Nerval og Flauberts orientalismer
- T.S. Eliots uvirkelige by i ødemarken
- Ezra Pounds efemere metrostation
- Heideggers bjerghytte i Schwarzwald og mosens træstier
- Paul Celans meridiane 'toposforskning'
- Tomas Tranströmers østersøer
- Inger Christensens alfabet
- Peter Seebergs Rømø
- Tor Ulven og René Chars neandertal-grotter
- Klaus Høecks skove
- Peter Laugesens jyske, sjællandske og italienske landskaber fra start til nu
- samt, selvfølgelig, meget mere alle mulige andre steder²

I sin hjemmetømrede bjerghytte reflekterede Heidegger over Nietzsche, som han forsøgte at arve ved at betragte ham som højdepunktet af metafysikkens værensglemmende historie, hvor netop det at udgøre et højdepunkt også rummer muligheder for vendinger og åbninger mod nye horisonter. Heidegger kalder højdepunktet for en "Gipfel", han anvender altså et konkret billede, Nietzsche udgør den vesterlandske metafysiks *højeste bjergtop*. Det er ved nedstigningen herfra Heidegger – i forbillede af Za-

rathustra? – i sit monumentale værk om Nietzsche kan tilnærme sig den gennem metafysikkens historie forglemte Væren til fordel for metafysikkens stirren sig blind på Det Værende. Nietzsches bjergtop er altså både et højde- og et vendepunkt, som Heidegger lægger sig kritisk i forlængelse af. Det er derfor egentlig indlysende nok, at Heidegger fra og med sin egen 'vending' i 1930'erne fra en systematisk fokusering på Tilværen til en åben optagethed af Væren i stadig stigende grad anvender og fokuserer på ord, der har *topologisk valeur*, Erde, Himmel, Templon, Holzwege, Lichtungen, Wegmarken, Gipfel, Fels, eller på brugsgenstande, et par sko eller en kande, når han skal udrede tænkningens, tingens og kunstens forskelsbestemte fællesfelter. Denne i filosofihistorien herostratisk berømte (eller berygtede) 'vending' sker i sammenhæng med, at han over en række intensive forelæsninger over to semestre gennemgår og fortolker nogle i topologisk henseende ikke ganske uinteressante Hölderlin-digte, herunder "Germanien" og "Der Rhein". Forelæsningerne finder sted i Freiburg 1934/35 og er først blevet udgivet i 1980. I forelæsningerne om "Der Rhein" (der altså finder sted året før forelæsningen i Freiburg i. Br. om "Der Ursprung des Kunstwerkes", der er central for forståelsen af Heideggers 'vending') kan man nærmest skridt for skridt følge åbningen af Værens-begrebet hinsides det lukkede begreb om Tilværen, en omhyggelig vandring med bittesmå skridt forbinder et uhyre omfattende og helt og aldeles enigmatisk værensbegreb med en ganske konkret og minutøs topografi.

For det første opnår Heidegger gennem sine endog særdeles nidkære læsninger af Hölderlin sin fasttømrede overbevisning om, at Hölderlin er den værensstiftende digter par excellence, ingen over og ingen ved siden af. En overbevisning, der leger sig i Heideggers helt egen Hölderlin-topologi eller -topografi. De består af nogle ganske bestemte *skriftsteder* i Hölderlin, som han igen og igen, sine steder nærmest monomant messende, vender tilbage til, fx linien "Was bleibet aber, stiften die Dichter", det afsluttende vers i digtet "Andenken" (1803/4), som Heidegger citerer fx i analysen af "Wie wenn am Feiertage...", udlægger i gennemgangen af "Anden-

ken”³ og bringer i erindring endnu i 1959 i “Das Wesen der Sprache” i *Unterwegs zur Sprache*.

For det andet benytter Heidegger sig af en række særlige ord, hvoraf flere enten er hentet direkte fra Hölderlin eller har affinitet til hans digte og breve,⁴ ord, der på én gang er ydmyge, afgrænsede og jordbundne, Erde, Holzweg, Lichtung, og i betydningsmæssig henseende grænseløse, monstrøse, uhyrlige, en dobbelthed, der kan spores overalt i Heidegger, ikke mindst i hans storslåede vision om at være ene om i tænkende forstand at åbne vejene mod Væren og Sproget. En åbning, der for alt i verden ikke må være metafysisk. Derfor må Værenssproget, det Værensstiftende sprog, Hölderlins digteriske sprog, *ikke være metaforisk*. For var det det, ville både det og vi blive hængende i metafysikken. Sådan er det imidlertid ikke. Hölderlins sprog er hverken mere eller mindre, end hvad det ‘sproger’ (dvs. ‘gør’ i sin egen og skriven), Ord og Væren stiftes i et og samme (gen)-erindrende moment.⁵

Det kunne man kalde et forsøg på at undslippe metafysikkens snyltende domesticering af kroppens ord, men det handler måske nok så meget, kunne man mene med tanke på Heideggers stærkt antifascistiske filosof-kollega Ernst Bloch, den konkrete og den abstrakte utopis principfaste håbstænker, om at hæge om en filosofisk-enigmatisk utopi, at reservere *et sted* i tænkning, kunst og digtning, der undrager sig metafysiske og epistemologiske overgreb hinsides traderet teologi, hinsides godt og ondt, hinsides en teknificerende krystallisering af sprog, krop og handlen i rigide sproggitre (Celan). Et sted, der måske kan nævnes og som muligvis eksisterer, men endnu ikke er fundet, et godt sted (eutopos) intet sted (outopos). Dette sted, denne drømmende topologi, har sin helt egen placering i digtningens forunderlige historie. En plads, der ikke har meget at gøre med Heideggers Værenstænkning, men som nok deler hans drømmende længsel efter *en a-metaforisk skrift*, en længsel, som det, i det mindste, er Heideggers fortjeneste at have bragt i fokus.

Konturerne af – drømmen om – en a-metaforisk skrift findes i sin mest inddampede form i den digtning, der har *et sted* og *et landskab* enten som en helt selvfølgelig og konkret reference eller som et for-

tættet billede, der hverken er metaforisk eller metonymisk, hverken symbolsk eller allegorisk.

II. Landskabelige singulariteter på stedet

At referere til steder og benytte landskabsbilleder er som bekendt ingen nyhed i, ej heller noget fremmed for, digtningen, tværtimod. Hyrdedigtning, ekphraser, religiøs digtning, dramatisk digtning, opbyggelig digtning, lejlighedsdigtning og meget andet har igen og igen anvendt sted og landskab som sikre markører for det enkelte digts anliggende. Men da som regel i allegorisk forstand, *landskabet betyder noget bestemt på en bestemt måde, som kan aflæses direkte*. Og stedangivelsen er enten knyttet til *alment kendte topoi* eller forbundet med andre former for *almene indikatorer af faste betydninger*. Ærindet er på ingen måde at sløre betydning, tværtimod er ærindet *retorisk-stilistisk* at understøtte det givne digts *kommunikative kvaliteter*.

Anderledes forholder det sig med moderne variationer af det, jeg andre steder⁶ har kaldt for okkasionel, situationel eller ‘singulær’ digtning. I disse tales/skrives der på et fuldstændigt 1:1 forhold mellem det nævnte og det benævnte, eller, bør man nok tilføje, *bestræbelsen* er at skabe en sådan forbindelse. I disse digte er stedet og landskabet ikke længere underordnet en anden og ‘højere’ (eller ‘dybere’) betydningsdimension, som de tjener til at billedliggøre. I disse digte er *sted, landskab og ord ét og det samme*. Sted og landskab er tekstens hovedaktører, de eneste og væsentligste indikatorer af noget, der ganske konkret er til stede *her og nu*. Kun herigennem, synes utopien at være, kan der skabes en skrift, en digtning, der får både læser og digt til på én gang at tabe masken, at vende hinanden ryggen, hvorved, som Hölderlin formulerer det, eksistensen træder frem i al sin nøgenhed.

Jeg skal ikke her afgøre om noget sådant er realistisk eller ej. Det er jo også ligemeget. Det afgørende er, at *bestræbelsen*, drømmen, utopien om den a-metaforiske skrift ikke lader sig standse fra det øjeblik den er sat i værk. Hvornår det så sker er vanskeligt at afgøre. Man kan således sagtens læse Homer eller Pindar uden overhovedet at behøve at bekymre sig om en metaforisk dimension. Stederne, landskaberne og de handlende er lige så konkrete

som de guder, der påkaldes eller som trækker i trådene. Måske er det uden videre sandt, når Pindar skriver, at han *rent faktisk* mødte sin muse på vej til sejrsceremonien med sin til lejligheden udarbejdede sejrssang, og hvorfor ikke tro på, at de sejrende ved sportslegene, som digtene hylde, er lige så konkrete og virkelige som de steder og landskaber, sejrssangene placerer dem i? Kan vi overhovedet overføre sådanne betydninger til vort metafor-belastede sprog? Det er dette spørgsmål Hölderlin løb ind i, da han i 1800 oversatte Pindar og begyndte at digte pindarisk og i frie former. Den stræben efter ophøjet klassicistisk-transparent tidløshed og abstrakt tanke-digtning, der går forud for dette markante brudår i hans digtning, forsvinder helt og aldeles som dug for solen, digtene bliver uhyre konkrete, situationelle og okkasionelle, både i valg af emner og i anvendelse af stilistiske figurer.⁷ De stedfæstes ofte eller tager ofte anledning i geografisk lokaliserbare steder, der både lades med og tømmes for betydning, og de lader sig under ingen omstændigheder *what so ever* læse meningsfuldt uden et nøje kendskab til den geografi, den stedhed, den topografi og dermed den topologi, de nærmest går i ét med: sted og skrift åbnes mod hinanden i et betydningsmæssigt sort hul, der suger, men ikke afgiver betydning, de er både sted og ikke-sted, de er tæt på at ligne det, der i matematikkens verden kaldes for *singulariteter*. I afhandlingen *The Mathematics of Meaning* skriver matematikeren og sémiotikeren Svend Østergaard i et afsnit om *singulariteterne*, at

The mechanics which effect the transition between perception and language must [...] on the one hand be “topological”, and on the other hand contain an algebra which decomposes the topological forms in agreement with the linguistic syntax. How is it mathematically possible to set up an algebra which “extracts” the topological information from the geometrical figure? [...] It concerns the most fundamental Aporia in mathematics, that between the continuous and the discrete. A stronger version of the problem can be formulated as an Aporia between the infinite and the finite. That is to say, how is it possible to recreate an infinite structure on the basis of a finite or possibly discrete set of points?⁸

Den digtning, der mest vidtrækkende terminerer mod en a-metaforisk skrift, kan i forlængelse heraf kaldes ‘singular’ netop i dens egenskab af aporetisk, dvs. *på én gang*, at være sted og ikke-sted, landskab og ikke-landskab. Det her kalder vist på en chiasme: landskabet er i *dette* digt; digtet er i *dette* landskab.

III. *Alpepas, dale og fodspor*

Det er Paul de Man, der i essayet “Wordsworth and Hölderlin” med et glimt i øjet gengiver Wordsworths beretning i *The Prelude* om i et lille bjergvandrende selskab at komme på afveje et sted i de uvejsomme Alper. Heldigvis møder de en bonde, der kan anvise dem vej. Dog med den ganske be-

drøvelige erkendelse af, at de uden at vide det har passeret turens sublime højdepunkt:

[...] By fortunate chance,
While every moment added doubt to doubt,
A peasant met us, from whose mouth we learned
That to the spot which had perplexed us first
We must descend, and there should find the road,
Which in the stony channel of the stream
Lay a few steps, and then along its banks;
And, that our future course, all plain to sight,
Was downwards, with the current of that stream.
Loth to believe what we so grieved to hear,
For still we had hopes that pointed to the clouds,
We questioned him again, and yet again;
But every word that from the peasant’s lips
Came in reply, translated by our feelings,
Ended in this, – *that we had crossed the Alps.*⁹

Wordsworth arbejdede hele sit liv på det lange erindringsdigt. Den første version er fra 1805/06. Jeg citerer her fra den sene 1850-version, idet det er bemærkelsesværdigt på netop dette sted, at Wordsworth i den tidlige version ikke i samme grad som i den sene version fremhæver dette ”rather sad point in the poem”.¹⁰ I den tidlige version ender perioden lidt mere afdæmpet:

And all the answers which the man [the peasant] returned
To our inquiries, in their sense and substance,

Translated by the feelings which we had,
Ended in this, that we had crossed the Alps.¹¹

Bondens nedslående meddelelse udløser i den tidlige version en “dull and heavy slackening”, i den sene udgave en mere direkte “melancholy slackening”, men, som de Man bemærker, inden konstateringen i digtet af denne “slackening”, der hurtigt overstås, udløser det passerede højdepunkt en lang og entusiastisk hyldest til fantasien (imagination), der i de to versioner bryder ud over 24 hhv. 25 linier. I dette tilfælde er det altså dette at have passeret et sublimt landskabeligt højdepunkt *uden at bemærke det*, der ganske bogstaveligt udløser et *forsinket* imaginært-entusiastisk udbrud. Wordsworth fokuserer derved på *det passerede* som afgørende for en forestillingsmæssig kvalificering af oplevelsen *i det digteriske nu*. I *digets landskabeligt konkrete nu*, kunne man kalde det. Denne relation mellem landskab og digtning kan genfindes overalt især i Wordsworths tidlige digtning. Pragtstykket herfor er og bliver refleksionen i digtet “Lines Written a Few Miles Above Tintern Abbey, on Revisiting the Banks of the Wye During a Tour, July 13, 1798” fra *Lyrical Ballads* (1798) over forskellen mellem subjektets fem år gamle oplevelse af Wye-dalen og den, der indfinder sig ved gensynet i digtets reflekterende og konverserende ‘her og nu’-tid. De forskellige tilstande, forskellen mellem ‘fancy’ (den gang) og ‘imagination’ (nu), springer i øjnene på grund af en ikke-imaginær stabilitet, nemlig den faktisk eksisterende Wye-dal. Det er helt afgørende for digtets refleksioner, at uden denne virkelige landskabelige realitet, uden dalen – og, hvilket ikke er helt uvæsentligt, uden søsterens *tavse* tilstedeværelse i digtets konversationer – ingen erfaring af fantasiens, forestillingsevnen, sprogets, poesien foranderlige og virkeligheds-*forarbejdende* kvaliteter. Et poetisk landskab er i Wordsworth *halvt skabt, halvt sanset*, som der står i digtet.

Sådan, men på lidt andre måder, er det også hos Hölderlin. I det lille fortættede, egentlig sen-modernistiske, måske endog hyperrealistiske digt “Der Winkel von Hahrtdt” er afsat et spor, som forener virkelighed, historie, digt, landskab og personlig oprindelse med en poetisk klarhed af enigmatisk præcision. Dig-

tet (som, apropos min bemærkning om Heideggers skriftsteder i Hölderlin, hører til blandt mine hyppigst citerede skriftsteder) er således:

Der Winkel von Hahrtdt

Hinunter sinket der Wald,
Und Knospen ähnlich, hängen
Einwärts die Blätter, denen
Blüht unten auf ein Grund,
Nicht gar unmündig.
Da nemlich ist Ulrich
Gegangen; oft sinnt, über den Fußtritt,
Ein groß Schicksaal
Bereit, an übrigem Orte.¹²

Hahrtdt er sted i nærheden af Hölderlins fødeegn. Der er der i en stor og tæt skov en såkaldt “Ulriksten”. Den består af to klippestykker som læner sig ind mod hinanden og derved udgør en spalte, et hemmeligt tilflugtssted eller, som det hedder på schwabisk, “einen Winkel”. Ifølge et lokalt sagn gemte hertug Ulrik sig her i 1519 på flugt fra sit land. Forfølgerne trængte ikke ind i gemmestedet, fordi en stor edderkop havde spundet et net hen over indgangen. På denne måde blev såvel Ulrik som landet reddet.

Nøjagtig midt i digtet er der en henvisning til en ikke helt “unmündig(en) Grund”, som henviser til det forudgående, idet den markerer, at den dal der er på tale har en historie at fortælle, for dertil trak hertug Ulrik sig tilbage. Fodsporet beretter om en stor skæbne, som udspiller sig “an übrigem Orte”. I denne sammenhæng betyder “übrig” ikke blot det tilbageblevne, men også på schwabisk det overflødige, værdiløse, betydningsløse. I den forstand er det ubetydelige sted også stedet for en stor hændelse, en stor skæbne.

Det lille koncentrerede sted-digts måde at forbinde et uanseligt flugtsted, et tilbageblevet, overflødigt og betydningsløst sted, med en stor skæbne, der rækker langt ud over det enkelte menneske og ind i det historisk tidløse, skaber en slags forbindelse til nogle af Hölderlins moderne arvtagere, René Char, Paul Celan og Tor Ulven.

I Tor Ulvens særegne og sardoniske måde at arve

René Char på,¹³ skabes der også historisk tidløse forbindelser mellem små 'mærker' og svimlende inhumane tids-steder, fx i form af et fodspor:

I en hule et sted i Italia, spor avsatt (men de var der på forhånd: sporene ventet på sine føtter) i fuktig slam, og forsteinet, et stykke leire med et dypt krater etter stortåen, mindre, men tydelige fordypninger etter de andre fire tærne, til og med lille-tåen, og selve fotbladet som en bananformet forsenskning, sporet etter en såkalt neandertaler, "avsatt for mellom 35.000 og 100.000 år siden", slik billedteksten nochalant-nøkernt forteller. Eller i Tuc d'Audoubert-hulen, hvor man, etter å ha krøpet og snodd seg hundrevis av meter innover i fjellet, fant et kammer med to vakre leirskulpturer forestillende bisoner, vistnok et han- og et hundyr, sist sett for omkring femten tusen år siden, i den magdalenske kulturens blomstringstid [...].¹⁴

Sådanne erindringer er ikke menneskelige, de er jordiske: "Vi går, tenkte han (nå, etterpå), på en slags hukommelse som vi er likegyldige for. Jordens jegløse minne, under våre lidenskapelige, egosentriske minner."¹⁵

Det er sådanne udvekslinger mellem jordens lange og menneskets efemere erindring, der finder sted i de nævnte digtes forarbejdende ophævelser af skodderne mellem ord, ting, tid og menneskeløs erindring.

IV. Stedhed og toposforskning (Celan)

At længslen efter en a-metaforisk skrift kan kaldes en utopi om en menneskeløs erindring er også et anliggende Paul Celan er inde på i sin berømte meridian-tale, "Der Meridian", som han gav den 22. oktober 1960 i Darmstadt i anledning af modtagelsen af Georg Büchner-prisen. Han taler bl.a. om digtning som topos-forskning. At det at digte er at komme hinsides digtets afhængighed af steder, som ikke lader sig finde eller realisere, men som har været der, hvorfor digtning alias topos-forskning bygger på virkelige ikke-steder, på utopier. Sådanne steder er hinsides det poetiske billed-flow:

Und was wären dann die Bilder?

Das einmal, das immer wieder einmal und nur jetzt und nur

hier Wahrgenommene und Wahrzunehmende. Und das Gedicht wäre somit der Ort wo alle Tropen und Metaphern ad absurdum geführt werden wollen.

Toposforschung?

Gewiß! Aber im Lichte des zu Erforschenden: im Lichte der U-topie.

Und der Mensch? Und der Kreatur?

[...]¹⁶

Klarere kan utopien om en a-metaforisk digtning vel næppe formuleres. Men på en måde og med en iskold selv-distance, der til det yderste demonstrerer det umulige i realiseringen af den. Under alle omstændigheder handler det om at lede efter et sted i verden, på landkortet, i sproget, i digtet, i erindringen:

Ich suche auch, denn ich bin ja wieder da, wo ich begonnen habe, den Ort meiner eigenen Herkunft.

Ich suche das alles mit wohl sehr ungenauem, weil unruhigem Finger auf der Landkarte – auf einer Kinder-Landkarte, wie ich gleich gestehen muß.

Keiner dieser Orte ist zu finden, es gibt sie nicht, aber ich weiß, wo es sie, zumal jetzt, geben müßte, und ... ich finde etwas!

[...]

Ich finde etwas – wie die Sprache – Immaterielles, aber Irdisches, Terrestrisches, etwas Kreisförmiges, über die beiden Pole in sich selbst Zurückkehrendes und dabei – heitererweise – sogar die Tropen Durchkreuzendes –: ich finde ... einen Meridian.¹⁷

Også her smadres poetisk sprog og topografisk sprog mod hinanden: troperne/metaforerne føres ad absurdum gennem meridianens polære gennemkrydsning af de ækvatoriale troper.

V. Den pyramidale klippeblok

Måske er det således, når alt kommer til alt, ikke ligegyldigt, at det var ved Sils-Maria og den pyramidale klippeblok ved Silvaplanersee bei Surlej Nietzsche kom på sine tanker om den evige genkomst af det samme på nye måder. For der er jo netop tale om en pyramidal klippeblok, der som en anden singularitet står der uflyttelig og geometrisk tidløs og

forbinder et sublimt alpe-landskab med – fx – en lige så sublim, endeløs sandørken og ægyptiske pyramidalteter. En udpræget orientalistisk genkomst af det samme på nye måder i fx Stefan Georges digt “Das Buch der hængenden Gärten” og Herman Hesses ‘indiske’ roman *Siddharta*, som Nietzsche gav inspiration til gennem Zarathustra-figuren, får derved en konkret, klippetung og topografisk grund for de vidtløftige poetiske rejser i tid og rum. Den pyramidale nietzscheanske klippebloks topografiske præservation af kulturhistoriens små og store mirakler midt i det sublime alpe-landskab er jo så også stedet, hvor denne lille meditation tilfældigvis tog sin begyndelse for snart tyve år siden over en Grappa på en lokal café og en kollegas stedlige latteranfald. Hvorved endnu en af de mange spiralistiske ringe sluttes.

Noter

1. Oprindeligt publiceret i J. E. Andersen m.fl. (red.), *Prisme. Festskrift til Tværfag*, Aarhus Universitet 1983
2. Jeg har behandlet adskillige af disse emner i de af mine bøger og essays, der nævnes undervejs i dette essay, samt i “Blanchots sjæl” (om Novalis), *Slagmark* 32, Århus 2001. “Jysk Landskabsskrift (avantgardistisk, måske)” (om Laugesen), *Standart* 2, Århus 2002. “Peter Seebergs ‘Ved havet’ – neorealisme, skrifttænkning og litterær topografi”, publ. 2003 i hhv. K&K og i min *Værkelighed. Essays om dansk digtning*, København: Gads Forlag, 2003. “Heidegger og digtningen – et mellemværende”, *Slagmark* 12, Århus 1988. “Heideggers digtning”, *Passage* 14–15, Århus 1993. “Wordsworth og det sublime”, *Ny Poetik* 7, Odense 1997. “Die Verwitterung des Grundes. Idealistische Romantik bei Hölderlin und Fichte”, *LiLi. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 117, Stuttgart 2000.
3. Begge i *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*, Frankfurt/M: Vittorio Klostermann 1981, linien citeres s. 75 og s. 144.
4. Jf. “Det forsvundne ekko – Heideggers Hölderlin” og “Lysningen – Hölderlins Heidegger”, begge i min *Dryssende roser. Essays om digtning og filosofi*, Århus: Forlaget Modtryk 1988.
5. Jf. mit essay “Örtlichkeit – a Comment on Celan and the Poetry of Place”, *Zur Lyrik Paul Celans* (red. Peter Buhrmann), Text und Kontext Sonderreihe Bd. 44, Kph./München 2000.
6. I *Poetik & Fragment. Hölderlin-Studien*, Würzburg: Königshausen & Neumann 1997.
7. Jf. kapitel III.2: “Der Fürst des Festes – Metapher und ‘Nennung’” i min *Poetik & Fragment. Hölderlin-Studien*, Würzburg: Königshausen & Neumann 1997.
8. Svend Østergaard, *The Mathematics of Meaning*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 1997, s. 53.
9. William Wordsworth, *The Prelude. A Parallel Text*, Bucks: Penguin Books 1979, s. 236.
10. Paul de Man, *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia UP 1984, s. 57.
11. William Wordsworth, *The Prelude. A Parallel Text*, Bucks: Penguin Books 1979, s. 236.
12. Cit. efter Jørn Erslev Andersen, “Hölderlins Nachtgesänge im Bereich der modernen Dichtung”, *Bad Homburger Hölderlin-Vorträge 1996/97*, Bad Homburg v.d. Höhe 1999, s. 47.
13. Jf. mit essay “Fragmentariske memorabilia. Ulven, Char og Lascaux”, publ. i antologi om Tor Ulven ved Ole Karlsen, Oslo primo 2003.
14. Tor Ulven, *Gravgaver*, Oslo: Norsk Gyldendal 1988, s. 52f.
15. Tor Ulven, *ibid.*, s. 71.
16. Paul Celan, “Der Meridian”, *Gesammelte Werke* 3, Frankfurt/M: Suhrkamp 1986, s. 199.
17. Paul Celan, *ibid.*, s. 202.